

6. Короткий психологічний словник. — Тернопіль, 1995. — 308 с.
7. Лазарев М. О. Основи педагогічної творчості: Навч. посібник для пед. інститутів. — Суми: Мрія, 1995р. — 212 с.
8. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции. — М.: Наука, 2001. — 204 с.
9. Петровська Р., Манько Р. Розвиток інтуїтивних здібностей у спортсменів // Наукові записки. — Черкаси, 2006. — С. 45–49.
10. Степаносова О. В. Современные представления об интуиции // Вопросы психологии. — 2003. — № 4. — С. 133–143.
11. Філософія: Навч. посібник / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. — 6-е вид., випр., і доп. — К.: Вікар, 2006. — 534 с.

Віктор БЕРЕКА

ШКОЛОЗНАВСТВО У РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

В статті на основі історичного аналізу розглядається поняття «школознавство» як окрема галузь педагогічної науки.

Термін «школознавство» можна назвати відносно молодим. В педагогічній літературі, в документах з питань освіти XIX ст. в Росії він використовувався нечасто. Більш розповсюдженим було інше поняття — «училищезнавство». Згідно з оцінками і характеристиками часу, воно вбирало в себе теорію і переважно методику керівництва початковими училищами, початковими школами. В кінці XIX і на початку XX ст. термін «школознавство» найчастіше використовується в нормативних документах і методичних інструкціях, які передбачали і підтримували державну політику в галузі структури і змісту жіночої педагогічної освіти.

Мета статті — розкрити дефініцію поняття «школознавство» в його історичному аспекті.

Так, в 1870 р. у Москві ентузіаст народної освіти П. І. Чепелевська з власною ініціативою і матеріальною підтримкою московського земства відкрила жіночі педагогічні курси для бідних дівчат, які мали бажання стати учителями початкових класів. Термін навчання на цих курсах тривав два роки. Майбутні педагоги вивчали майже 20 навчальних дисциплін: російську і слов'янську граматику, короткий курс російської літератури, арифметику і елементарну геометрію, історію Росії, короткий курс загальної історії, загальну і російську географію, суспільну історію, фізику, церковний спів тощо. А з педагогічних предметів — шкільну гігієну, методику викладання, школознавство. Питання дидактики в окрему дисципліну не виділялося, а входило в зміст курсу зі школознавства.

В тому ж 1870 р. розпочинається піввіковий шлях Тверської жіночої учительської школи, заснованої П. П. Максимовичем. За п'ять років навчання майбутні педагоги вивчали чимало навчальних предметів, серед яких дидактика, психологія, методика початкового навчання, історія педагогіки, основи управління (школознавство).

Помітною подією в галузі професійно-педагогічної освіти стали Фребелівські жіночі курси [1, 349], які започаткували свою діяльність за сприяння фребелівських громад у Петербурзі в 1872 р., а згодом — у Харкові, Одесі та Києві. Спочатку вони впродовж року готували лише вихователів дошкільних дитячих установ, але згодом сфера їхньої діяльності розширилась за освітніми і часовими рамками: вони стали дво- і трирічними, їх випускники набували статусу вчителів початкових класів.

Навчальний план цих курсів містив 24 обов'язкові предмети, серед яких анатомія, фізіологія, гігієна, психологія, фізика, хімія, ботаніка, зоологія, мінералогія, історія педагогіки, теорія занять за методикою Ф. Фребеля, методики російської мови, малювання, арифметики і виразного читання, землезнавства, історії філософії і історії мистецтва, співи, ліпка, ручна праця, огляд дитячої і народної літератури, школознавство. Остання дисципліна вважалась дуже важливою, актуальною, корисною, оскільки навчала дівчат теорії і методики управління початковою школою.

Школотзнавству як дисципліні, дуже необхідній в професійній підготовці учителів, серйозна увага приділялась на Петербурзьких жіночих курсах (1907–1917), також заснованих фребелівською громадою. На цих курсах, до речі, в 1915–1917 рр. навчальний курс школотзнавства викладав професор Є.М. Мединський, автор підручника з історії педагогіки для педагогічних інститутів, видання якого пережило декілька поколінь.

Значно меншу увагу школотзнавству надавалось в чоловічих навчальних закладах. Але в деяких з них цей курс викладався, причому у великому обсягу. Так, впродовж 1908–1915 рр. в Петербурзі активно працювала Педагогічна академія з дворічним терміном навчання. Контингент її слухачів становили чоловіки з вищою або незавершеною вищою освітою. По суті, це були вищі педагогічні курси, мета яких — підготовка кваліфікованих педагогів, експертів народної освіти, організаторів позашкільної освіти і виховання, директорів навчальних закладів. Обсяг навчальних дисциплін був доволі широким, він включав загальні (основні і додаткові) та спеціальні предмети. Основними вважались історія педагогіки, педагогічна психологія, шкільна гігієна, патологічна педагогіка, методика і історія викладання, школотзнавство. До додаткових відносились анатомія, фізіологія, психологія, історія філософії, історія мистецтв, історія літератури. А із спеціальних вивчались методика і історія викладання конкретних навчальних предметів в загальноосвітній школі. В академії читали лекції відомі вчені І.П. Павлов, О.П. Нечаєв, В.М. Верховський, М.М. Соколов. Крім лекційних і семінарсько-практичних занять широко використовувались: підготовка рефератів і їх обговорення, екскурсії в навчальні заклади і органи управління, демонстрація посібників, дискусії, відвідання і аналіз уроків, пробні уроки слухачів, наукові самостійні дослідження, в тому числі і з питань управління і керівництва.

Академія використала серйозні намагання створити «ідеальну школу», на зразок будинку для учнів з елементами дитячого самоуправління. Передбачалось, що вищим управлінським органом буде верховна рада, до якої ввійдуть всі педагоги і батьки кожного учня. Виконавча ж влада належала обраному педагогами завідувачому (директору).

Окремими питаннями педагогічного управління в XIX– на початку XX ст. займалися відомі педагоги М. І. Пирогов («Думки і замітки про проект Уставу училищ»), К. Д. Ушинський («Три елементи школи», «Питання про народні училища»), М.О. Корф («Наша шкільна справа», «Наші педагогічні питання», «Російська початкова школа»), М.Х. Вессель («Суспільне училище», «Наша середня загальноосвітня школа»), М. Ф. Бунаков («Сільська школа і народне життя») та ін.

Більш-менш міцно термін «школотзнавство» закріпився в середині 20-х рр. XX ст., в перші роки радянської влади. Школотзнавчі питання тоді ґрунтовно дослідив професор М.М. Іорданський (1863–1941), автор популярної книги «Керівництво школою» (1918) і монографії «Школотзнавство» [2, 450]. У монографію він вніс не лише питання теорії і техніки управління загальноосвітньою школою, але й багато аспектів, різних даних з дидактики і теорії виховання.

В подальшому, майже чверть століття, жодної вартої уваги школотзнавчої роботи невелося. Хоча варто відзначити: в роки Великої Вітчизняної війни видано збірник «Робота директора і завідувачого навчальною частиною школи» (із досвіду) під редакцією Б. Л. Бараша і О.М. Волковського. Лише в 1952 р. вийшла в світ праця І.К. Новікова «Організація навчально-виховної роботи в школі», в якій розкрито питання планування, організації внутрішньошкільної діяльності, внутрішньошкільного контролю, підвищення кваліфікації на базі добре продуманої методичної роботи. Дещо пізніше свої дослідження з управлінської тематики опублікували Є.І. Петровський («Керівництво навчально-виховною роботою в школі», 1954), О.М. Волковський і М.П. Малишев («Школотзнавство», 1954, 1955), Є.Я. Голант («Керівництво школою», 1957). Всі вони в поняття «школотзнавство» включали широке коло питань, зокрема: адміністративно-організаційну діяльність органів народної освіти, методичних установ, директорів шкіл і їх заступників; структуру і зміст шкільної мережі; управління шкільною справою; інспектування, організацію загального обов'язкового навчання; фінансування; внутрішньошкільне керівництво, внутрішньошкільний контроль; підготовку педагогічних кадрів тощо.

У наступні роки виходили праці О.А. Дейнеко, В.П. Стрезикозіна, І.С. Мар'єнко, М.І. Кондакова, П.В. Зіміна, М.Г. Захарова, Ю.А. Конаржевського, М.Л. Портнова, Ю.В. Васильєва, О.О. Орлова, В.П. Симонова, М.М. Поташника, П.В. Худоминського, М.В. Таранникова, Р.Х. Шакурова. В їх книгах, брошурах, статтях розглядаються різні аспекти школознавчих проблем — від встановлення місця і значення школознавства в системі педагогічних наук до характеристики окремих сторін внутрішньошкільної життєдіяльності. На їхню думку, школознавство — це педагогічне управління як інтегративний процес. Такий підхід виправданий, коли врахувати, що ця специфічна галузь знань про управлінську діяльність перебуває на стику наук педагогічних, соціально-економічних, технічних (обладнання школи, ТЗН, комп'ютеризація тощо). Школознавство — це комплексне управління цілісним навчально-виховним процесом, органічною складовою якого є педагогічне керівництво.

Уперше слово «школознавство» з'явилося в «Радянському енциклопедичному словнику» (1984) сутність якого визначається як «частина педагогіки, яка займається питаннями управління шкільною справою» [3]. А «Педагогічна енциклопедія» школознавство називає галуззю педагогічної науки, яка досліджує питання управління [4].

Відношення до поняття «школознавство» і його основної характеристики з деяких пір стало неоднозначним. Окремі автори навчальних посібників з педагогіки для студентів і посібників з управління школою широко використовують цей термін, але чіткої його дефініції не дають, номінації, предмета і об'єкта не встановлюють. Дуже часто в текстах відповідного розділу курсу педагогіки, де мова йде про управлінську діяльність, про школознавство не згадується.

Інші автори, зокрема Є.С. Березняк, такого поняття взагалі не називають. Немає його і в популярній «Педагогіці» під редакцією Ю.К. Бабанського (1988). Ті ж педагоги, хто в своїх навчальних посібниках називав школознавство, визначення дають різні. І.Ф. Харламов називає його педагогічною дисципліною, М.І. Болдирев — науковою дисципліною, М.В. Савин — розділом загальної педагогіки, Т.О. Ільїна і М.І. Кондаков — галуззю педагогіки.

Якщо підходити до школознавства з позиції оцінки його значимості і змісту, то воно безперечно — окрема галузь педагогічної науки, а не частина або розділ. Школознавство — та галузь педагогічної науки, сферою діяльності якої є управління: необхідний і надзвичайно складний аспект людської праці в освітній системі.

Власне школознавство — це галузь педагогічної науки, що своєю метою має дослідження завдань, змісту і методики управління шкільною справою, розкриття особливостей системи керівництва школою, організації її життєдіяльності на науковій основі, зокрема з опорою на досягнення кібернетики, психології, філософії, соціології та інших наук.

Школознавство є не лише самостійною галуззю педагогіки, а й складовою загальної теорії управління. Відомо, що теоретична педагогіка питаннями управління зайнялась дещо пізніше інших наук, таких, наприклад, як філософія, соціологія, кібернетика, економіка. Тому не дивно, що педагогам доводилось уважно та ґрунтовно вивчати і використовувати результати досліджень науковців згадуваних наук, що, безумовно, збагатило педагогіку і її галузь — школознавство, а з іншого — внесло деяке безладдя із-за механічних запозичень окремих понять, термінів тощо.

Нині в багатьох країнах, у т. ч. в Україні, розвивається і вдосконалюється наука управління системами освіти. Визначаються її розділи: управління дошкільними закладами, управління закладами додаткової освіти, школознавство, управління закладами початкової і професійної освіти, управління ВНЗ, управління органами освіти, управління впровадженням передового педагогічного досвіду. Можна з впевненістю стверджувати: почала зароджуватися педагогічна кібернетика, котру ми визначаємо як галузь педагогіки, предметом якої є нагромадження інформації з питань теорії і мистецтва управління педагогічними системами, їх окремими ланками. Всі її розділи мають як загальні, так і специфічні підрозділи: мету і завдання певного рівня управління; закономірності і принципи управління; методологія і функції управління; технологія управління.

Як достатньо самостійна галузь педагогічної науки школознавство має предмет і об'єкт дослідження. Переважна більшість дослідників школознавчих проблем вважають, що предмет

школознавства — це управління як аспект педагогічної діяльності. Щодо об'єкта школознавства думки розходяться. Так М.М. Іорданський, говорячи про об'єкт, стверджував: школознавство повинно охоплювати всі питання організації роботи школи. М.М. Махти-Заде вважає, що об'єкт школознавства — це сукупність заходів (організаційних, методичних, кадрових, виховних, планових, фінансових, постачальницьких), які забезпечують нормальне функціонування навчального закладу. Об'єкт школознавства, за оцінкою М.І. Кондакова, — це розробка наукових основ управління навчально-виховним процесом. Ми притримуємось дещо іншої позиції: об'єкт школознавства є процесами управління і керівництва загальноосвітньою школою як системою загалом і її окремими ланками.

Школознавство, займаючись проблемами управління в системі освіти, діяльністю органів управління і шкільної адміністрації, мусить опиратися на основні положення і висновки теорії соціального управління, в якому поєднуються різнобічні впливи управлінської системи на керовану і діалектичну взаємодію між суб'єктом і об'єктом, що складається із розмаїття прямих і зворотних зв'язків між ними. При цьому мова йде не про механічне перенесення тих чи інших положень, а про трансформацію їх з урахуванням специфіки функціонування навчально-виховного закладу. Так само, як без врахування досягнень дидактики, теорії виховання і інших галузей педагогіки, неможливе позитивне вирішення проблем підвищення ефективності управління навчально-виховним процесом.

Школознавство завжди цікавили і на сучасному етапі розвитку освіти все ще цікавлять соціально-правові, адміністративні, економічні, трудові, матеріально-психологічні, етичні відносини, які виникають в процесі управління. Незаперечним було і залишаються в центрі уваги цієї галузі шкільної педагогіки керівні педагогічні кадри, від яких залежить система підвищення наукового керівництва школою, її рівня і яких погано готували раніше і ще гірше тепер. Тому завдання педагогічних навчальних закладів полягає в тому, щоб готувати кожного студента до управлінської діяльності. А завдання керівника будь-якого рангу — наполегливо оволодівати наукою і мистецтвом управління, досвідом соціальних відносин, розвивати позитивні і подолати негативні особистісні якості в інтересах подальшого вдосконалення практики педагогічного управління. Допомогти в цьому може ґрунтовно оснащена теорія школознавства і її чимала частина — технологія управління і керівництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1987. — 376 с.
2. Педагогический словарь / И. А. Каиров (гл. ред.) В 2-х т. Т.1 Из-во Академии пед. наук М.: 1960. — 276 с.
3. Украинский советский энциклопедический словарь. В 3-х т. / Редкол. А. В. Кудрицкий (отв. ред. и др.) — К., 1984. — С. 78–93.
4. Педагогическая энциклопедия / Гл. ред. И. А. Капров. — М.: Из.советская энциклопедия, 1964. — С. 187–233.